

УДК 321.01:324:001.102

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v048.2024.33>**Б. А. Рymar**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-8620-8535>

аспірант кафедри політичних теорій

факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

«ЛЕВІАФАН У СМАРТФОНІ»? ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Відкриття «скриньки Пандори» технологічних можливостей щодо впровадження елементів е-урядування та е-демократії та навіть віртуальної комунікації у реальному часі між громадянами та інститутами держави («сервісами») утворює нові умови для процесів легітимації / делегітимації влади. Погодимось із тим, що «У сучасних умовах відбувається трансформація сутності політичної влади, пов'язана із завершенням глобального переходу від індустріального (модерного) до постіндустріального (інформаційного) суспільства. Відповідно, владні актори потребують нового як за формою, так і за змістом обґрунтування власної легітимності, відмінного від тих, які домінували в епоху модерну» [6, с. 63].

Готовність держави до реалізації раціональної стратегії інформатизації, здатність до адекватної реакції на виклики, які несе інформаційна епоха, стають одними із маркерів легітимності. Для пострадянської України вкрай важливим є не лише подолання наслідків радянської моделі відчуження громадян від влади, а й реалізація амбітних планів щодо участі у глобальному процесі становлення інформаційного суспільства. Лише на «хвилі» інформатизації інтеракції між громадянами, бізнесом та владою можна вирішити завдання подальшої демократизації, європейської та євроатлантичної інтеграції тощо. Натомість, постає проблема щодо готовності пострадянської держави (яка, безумовно, є нащадком радянського «Левіафана») змінюватись відповідно до вимог інформаційного суспільства. Як зазначає В. Стрелков, «Еволюція змісту політичного процесу в Україні від ідеократичного до технологічного (початок 2000-х рр.) знаменувала перехід від боротьби ідей (комунізм vs націоналізм) до боротьби технологій із наростаючою динамікою цільового впровадження інформаційно-маніпулятивних технологій» [5, с. 191].

Сподівання громадянського суспільства та підприємницького класу на політичну і економічну демократію, пов'язані із цифровізацією державних послуг та переходом до моделі «держави у смартфоні», були відкладені у зв'язку

із російським широкомасштабним вторгненням. Це головна причина, але не єдина. «Левіафан у матриці» інформаційного суспільства, як і «Левіафан у смартфоні» усе ще залишається Левіафаном. У 2019 році, після переможної президентської виборчої кампанії В. Зеленського, інтернет-видання «Українська правда» опублікувало статтю М. Дубинянського «Левіафан у смартфоні» [2].

У ній автор наголошує на єдиній меті держави-Левіафана – нарощуванні повноважень та розширенні сфер для регуляції суспільних відносин. В. Дубинянський зазначає: «...весь час Україна спостерігає... послідовне наростання державного тиску. І химерна наступність стосується не персоналій, а чогось більшого. Держави як системи. Левіафана, який живе своїм власним життям. Будь-яка держава схожа на корпорацію, що об'єднує десятки і сотні тисяч осіб, від міністрів до патрульних поліцейських. Але її мета – не нарощування прибутку, а нарощування повноважень... Левіафан вищий за наші ідеологічні погляди... схоже, вітчизняний Левіафан залишиться у виграві за будь-якого розкладу» [2].

Становлення інформаційного суспільства, в основі якого знаходяться новітні технології комунікації, впливає на весь комплекс соціальних та політичних відносин. Передусім, трансформацій зазнає простір взаємодії між владою та громадянами, який цифровізується, віртуалізується та медіатизується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Серед досліджень загальної проблеми становлення інформаційного суспільства слід відзначити праці А. Митко «Інформаційна демократія: реалії та виклики часу» [4] та Т. Комарової «Трансформації влади в інформаційну епоху» [3].

У «Інформаційній демократії» зазначається: «Такий тип демократичного розвитку як інформаційна демократія не набув глобального характеру. Проте на сьогодні це досить реальна альтернатива поступу в майбутнє, місія, реалізація якої покладена на сучасне покоління дослідників, які повинні забезпечити цей процес науковим та обґрунтованим змістом, та громадян країни, якщо

вона хоче бути гідно представленою в глобальному світовому просторі... Значний внесок у функціонування демократії може внести принцип інформаційної відкритості суспільства, який забезпечує уважний контроль за суб'єктами державної влади з боку суспільства» [4, с. 332].

Т. Комарова відзначає такі якісні риси поняття «інформаційна епоха»: « – технологічні – інформаційні технології становлять визначальний чинник виробництва і влади, освіти та побуту; – соціальні – інформація є важливим стимулом формування і ствердження суспільства знань, у якому головною умовою творчого розвитку людини і суспільства стає знання, яке отримане завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею; – економічні – інформація є важливішим чинником економіки в якості ресурсу, послуг, товару, джерела додаткової вартості й зайнятості; – політичні – свобода інформації, що стимулює формування політичного процесу, визначальними особливостями якого стають зростаючі можливості для участі у політиці, формування мережевого типу взаємодії між суб'єктами; – культурні – визнання культурної цінності інформації, сприяння формуванню глобального суспільства, в якому обмін інформацією не матиме ні часових, ні просторових, ні політичних кордонів; з одного боку, створюються умови для взаємопроникнення культур, з іншого – кожному співтовариству відкриваються нові можливості для самореалізації» [3, с. 395].

Слід відзначити, що проблематика легітимності влади в інформаційну епоху стосується передусім розвинених демократичних держав, в яких створено ціннісні, технологічні, економічні, соціально-психологічні та освітні передумови для інформаційної демократії. Відповідно, варто безумовно погодитись із А. Митко у тому, що в інформаційній демократії на перший план виходить зв'язок між загальним виборчим правом та вільною інформацією. Тобто, технологічні новації є необхідною, але недостатньою умовою легітимності влади в інформаційну епоху. Легітимність вимагає вільних та регулярних виборів, свободи слова, довіри між владою та громадянами. На технологічний бік легітимності президентської влади у сучасному суспільстві, пов'язаний зі становленням інформаційної епохи, звертає увагу В. Стрелков. Він зазначає: «Застосування технологій делегітимації інституту Президента України на виборах 2010, 2014 і 2019 рр. не вписуються в єдину парадигму і має не багато спільних знаменників, оскільки вибори проходили за різних суспільно-політичних умов й обставин, де визначальним став чинник російської агресії та окупації частини української території. Водночас зазначені вибори на відміну від попередніх характеризувало загалом зменшення обсягів викори-

стання адміністративного ресурсу, фальшувань, «брудних» технологій тощо з одночасним розширенням використання ІТ-технологій, простору віртуальної комунікації, створення мережевих структур тощо» [5, с. 5–6].

Безпосередньо проблематиці легітимності влади в інформаційну епоху присвячено статтю Л. Яковлевої. Авторка, відзначаючи нові виклики перед легітимністю влади під впливом глобалізації та інформатизації, пише: «В останні десятиріччя інформація, комунікація, інформаційні та комунікативні технології стають невід'ємною складовою легітимації політичної влади. Розвиток технологій зв'язку спричинив популярність ідей «інформаційного суспільства», «постіндустріального суспільства», «постмодерного суспільства», «суспільства ризику» та «суспільства знань». Поступово в політичній науці було сформовано достатню теоретичну базу для постановки питання щодо необхідності впровадження в діяльність влади новітніх інформаційних і комунікативних технологій та переходу публічного адміністрування на якісно новий рівень надання послуг – до електронної демократії та електронного урядування» [6, с. 63].

У цілому проблематиці легітимності влади в інформаційну епоху присвячено ґрунтовні праці Е. Войнової, Н. Горбенко, В. Ковалевського, В. Коляденка, Н. Кононенко, Ю. Мазурок, О. Третьяка тощо. Натомість, недостатньо уваги приділяється визначенню специфіки процесу легітимації в інформаційну епоху (глобальний тренд розвитку демократії) у контексті демократизації пострадянської держави (локальний тренд), тобто перетворенню «Левіафана у смартфоні» на «Демократію у смартфоні».

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення легітимності влади в інформаційну епоху. Також на новому етапі розвитку інформаційного суспільства постає необхідність переосмислити сутність «Левіафана у смартфоні» та наголосити, що технологічні новації є важливою, але недостатньою умовою легітимності влади. Навіть більше, вони можуть спрямовані на делегітимацію влади в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У процесі становлення інформаційної епохи та розвитку інформаційних технологій впливу на громадську думку з використанням мережі Інтернет і мобільного зв'язку відкриваються нові можливості для держави. Передусім, через інформаційну відкритість змінюються кордони приватного та публічного. Йдеться не лише про можливості спостереження та стеження за громадянами, а й про доступ до персональних даних громадян. Використання цих можливостей залежить, як переконливо свідчить досвід перших

десятиліть XXI століття, від політичного режиму (автократії чи демократії) та взаємодії між владою та громадянами. Авторитарні режими залюбки використовують нові можливості маніпуляцій та контролю за громадянами. Небезпека отримати нові механізми стеження в обмін на деякі зручні сервіси у смартфоні наявна і у демократичних країнах. До того ж конкурентний політичний процес сприяє використанню технологій інформаційної епохи задля медіа-скандалів та підриву легітимності опонентів. Це, безумовно, негативно впливає на легітимність усіх інститутів публічної влади.

Як зазначає В. Стрелков, «...специфікою застосування технологій делегітимації президентської влади в українському політичному процесі є їх негативний вплив не лише на особу конкретного політика, але й на інститут глави держави як такий, довіра до якого падає разом із падінням рейтингів довіри до конкретного президента» [5, с. 195].

Активне громадянське суспільство здатне утворити запобіжники щодо елементів «інформаційного тоталітаризму». Тобто, «приборкати» «Левіафана у смартфоні» здатні лише «активні громадяни»; технології самі по собі не можуть стати рецептом подолання відчуження громадян від влади. Ця, на перший погляд, проста думка є фундаментом для подальших інтерпретацій легітимності влади в інформаційну епоху.

Погодимося із наступним: «Відносини політичних акторів між собою та їх взаємодія з інституціями громадянського суспільства, мас-медіа та експертами, громадянами сьогодні опосередковані інформаційними технологіями. Саме тому, у публічному просторі пріоритетним виступає не домінування держави в усіх сферах соціального життя, а налагодження конструктивної взаємодії із суспільством за посередництвом інформаційних технологій з метою реалізації та захисту прав індивіда» [6, с. 65].

Адже наразі зосередженість усіх зацікавлених сторін (передусім – держави) лише на технологічному аспекті впровадження різних моделей взаємодії між владою та громадянами (е-уряд, е-демократія, е-голосування) призведе, у кращих традиціях Левіафана лише до розширення функцій держави, збільшення фінансування бюрократії та посилення авторитарних тенденцій. Технології інформаційної епохи можуть слугувати прикриттям недемократичних практик.

На цю небезпеку звертає увагу Т. Комарова: «Дослідження трансформацій влади в інформаційну епоху для сучасної політичної науки і практики має принциповий характер, що зумовлено глобальною кризою демократії, яка супроводжується поширенням її неліберальних практик та

знеціненням джерельної сутності самого поняття демократії. Свідченням цього є те, що репрезентативна демократія перестала відповідати суто демократичним аксіологічним смислам, але за допомогою інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) продовжує існувати як прикриття недемократичних практик» [3, с. 35].

Саме тому необхідно визначити ті ідеї, які, внаслідок їх реалізації на даному етапі становлення інформаційного суспільства, стануть дієвими запобіжниками експансії держави-«Левіафана», спрямують нові технології інформації та комунікації на розвиток демократії та демократичної легітимності.

По-перше, йдеться про необхідність переосмислення у нових умовах ідей епохи Просвітництва. Погодимося із Т. Комаровою, яка окреслює джерела сучасного розуміння влади: «Сьогодення західноєвропейського цивілізаційного проекту багато в чому зумовлено натхненною силою раціоналізму Нового часу, підсиленого та праксіологічно налаштованого зусиллями Просвітництва. Беззаперечні сподівання західноєвропейської людини на творчі, перетворювальні можливості розуму та його втілення у дієвому пошуку істини – науки набули близькості до омріяних обріїв у середині ХХ століття. Саме у цей час відбувається перехід від накопичення кількісно-технологічних показників до якісних системоутворювальних змін» [3, с. 393].

Важливим теоретичним та практичним завданням у процесі становлення інформаційної епохи в історії людства є збереження основних демократичних цінностей, фундамент яких було сформовано в епоху Просвітництва. Передусім, йдеться про свободу, раціоналізм та індивідуалізм, як складові ліберальної політичної доктрини. У цьому сенсі абсолютно виправданим є протиставлення технологічного виміру новацій інформаційної епохи та ціннісної сфери.

Адже, як наголошує Т. Комарова, «Становлення інформаційного суспільства з його високими ІКТ парадоксально, на думку багатьох учених, веде до повернення традиційних цінностей. Це своєю чергою може викликати кризу цінностей демократії, а саме її ліберальної моделі, що є породженням індустріального суспільства, та визрівання потреби змін для переходу до нового етапу. Вже сьогодні у багатьох країнах популярна модель плюралістичної демократії. Політичні реалії також розглядаються крізь призму деліберативного підходу, постдемократії. Наявність великої кількості підходів до розуміння демократії, спроб впровадити ті чи інші моделі на практиці свідчить про певне розпорошення нормативно-ціннісного стрижня демократичної ідеї та значну плутанину в питанні її практичного втілення» [1, с. 97].

В якості відповіді на ці виклики необхідно повернутись до «пошуку громадянина», тобто до концепції вільних та відповідальних раціональних індивідів, завдяки громадянським чеснотам та підприємницькому духу яких і постала сучасна демократія, здатна обмежити Левіафана та забезпечити легітимність влади на основі довіри та раціональної комунікації.

По-друге, необхідно зробити наголос на проблемі трансформацій простору ідентичностей в інформаційну епоху під впливом глобалізації та акцентувати увагу на постанні «громадянської ідентичності». Зокрема, автори колективної монографії «Національна ідентичність та громадянське суспільство» [1] наголошують на існуванні та взаємодії двох типів колективних ідентичностей – національно-культурної та громадянсько-політичної.

Відзначимо: «Вирішення завдань консолідації суспільства на основі демократичних цінностей, подолання штучного регіонального поділу та спадщини авторитарного режиму в умовах глобалізації та інформаційної епохи потребує звернення до феномену громадянської ідентичності. Саме громадянська ідентичність здатна забезпечити легітимність влади та поступ демократичних реформ в Україні. Конструювання громадянської ідентичності відбувається на основі, яка відрізняється від національної, політичної або соціокультурної ідентичностей. Зокрема, у процесі формування політичної ідентичності головними акторами є державні інститути та політичні партії. Держава в особі політичних інститутів хоча й зацікавлена посилювати політичну ідентичність або маніпулювати національною та соціокультурною ідентичностями (щоб збільшити рівень власної легітимності та ефективності), проте в сучасних умовах не має достатньої довіри та підтримки з боку громадян. Навпаки, у конструюванні громадянської ідентичності наголос робиться на роль інституцій громадянського суспільства; не політичних ідеологій, а громадянських цінностей, які сприяють взаємному розумінню та спільній діяльності громадян без посередництва дискредитованих індивідуальних і колективних політичних акторів. Саме громадянська ідентичність сприятиме підвищенню рівня легітимізації окремих державних інститутів, які сприяють розвитку громадянського суспільства та реагують на його запити» [6, с. 66].

Отже, легітимність в інформаційну епоху перебуває у стані складних трансформацій та криз, обумовлених ерозією демократичних інститутів (передусім, представницької демократії) та зростанням впливу авторитарних механізмів урядування, які вдало використовують технологічні новації для контролю над громадянами та мані-

пуляцій громадською думкою. Для адекватної відповіді на ці виклики необхідно повернення до моделі ліберальної демократії та відтворення у нових умовах громадянської ідентичності.

Висновки. Відтак, визначення легітимності влади в інформаційну епоху дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, інтерпретації сутності легітимності влади в інформаційну епоху залишаються по своїй суті у руслі веберіанської традиції. В основі легітимності влади – відносини довіри між владою та громадянами, внаслідок яких відбувається визнання громадянами наявного соціального та політичного порядку. В інформаційну епоху суттєво змінюється технологічна складова відносин між владою та громадянами. Впровадження нових технологій інформації та комунікації (Інтернет-комунікації, технології мобільного зв'язку тощо) утворює можливості для формування демократичної легітимності, заснованої на принципах діалогу та пошуку консенсусу зі складних питань соціального та політичного розвитку.

По-друге, відзначено нові виклики для легітимності влади, які обумовлені технологічними новаціями, зокрема – небезпеку відтворення авторитарних режимів в умовах інформаційної епохи. Левіафан залишається Левіафаном, як у матриці інформаційної епохи так і у смартфоні. Ба більше, авторитарні держави використовують нові технології задля маніпуляцій громадською думкою та контролю над громадянами.

По-третє, в Україні «Левіафан у смартфоні» формується під впливом глобальних трендів інформаційного суспільства та локальних трансформацій пострадянської держави у процесі демократизації. У цьому контексті, легітимність влади в Україні потребує не моделі «Левіафана у смартфоні» (М. Дубінянський), а моделі «Демократії у смартфоні». Наголошено, що з метою конструювання моделі «Демократії у смартфоні» важливо повернутись на сучасному етапі становлення інформаційної епохи до принципів ліберальної демократії та плекання цінностей свободи слова, індивідуалізму, раціонального вибору тощо. Відзначено необхідність подальшого дослідження громадянської ідентичності в умовах становлення інформаційної епохи.

Література

1. Бистрицький Є., Пролєєв С., Білий О., Лозниця С., Зимовець Р., Кубець Р. Національна ідентичність та громадянське суспільство. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. 452 с.
2. Дубінянський М. Левіафан у смартфоні. *Українська правда*. 28 вересня 2019 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/09/28/7227415/>
3. Комарова Т. Трансформації влади в інформаційну епоху: дис... д-ра політ. наук: 23.00.01. Харків, 2020. 464 с.

4. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : [монографія] Луцьк : Вежа-друк, 2014. 400 с.

5. Стрелков В. В. Технології легітимації й делегітимації президентської влади в політичному процесі України: дис... д-ра філософії: 052 – «Політологія». Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 233 с.

6. Яковлева Л. І. Феномен легітимності політичної влади в інформаційну епоху. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*: електронний науково-практичний журнал. 2017. Вип. 2. С. 63–67.

Анотація

Рymar B. A. «Leviathan in a smartphone»? Легітимність влади в інформаційну епоху. – Стаття.

У статті досліджується феномен легітимності влади в інформаційну добу, визначаються небезпеки поєднання потужних технологічних новацій та авторитарної держави. Становлення інформаційного суспільства, в основі якого знаходяться новітні технології комунікації, впливає на весь комплекс соціальних та політичних відносин. Передусім, трансформації зазнає простір взаємодії між владою та громадянами, який цифровізується, віртуалізується та медіатизується. Метафору «Левіафан у смартфоні» використано в якості позначення гібриду технологій інформаційної епохи та авторитаризму. Левіафан у смартфоні залишається Левіафаном. В Україні після виборів 2019 року дуже популярним стало гасло «Держава у смартфоні», яке, на думку деяких авторів, використовувалось бюрократією для розширення власного впливу щодо контролю над громадянами. Також технології інформаційної епохи (як мережа інтернет так і мобільний зв'язок) здатні делегітимізувати владу завдяки маніпуляціям громадською думкою. Ці та інші проблеми у взаємодії між владою та громадянами актуалізують дослідження легітимності влади в інформаційну епоху. Метою статті є визначення легітимності влади в інформаційну епоху. Також на новому етапі розвитку інформаційного суспільства постає необхідність переосмислити сутність «Левіафана у смартфоні» та наголосити, що технологічні новації є важливою, але недостатньою умовою легітимності влади. Навіть більше, вони можуть спрямовані на делегітимацію влади в інформаційному суспільстві. Відзначено важливість переходу пострадянської держави від моделі «Левіафан у смартфоні» до моделі «Демократія у смартфоні». Визначено, що задля утворення дієвих запобіжників експансії держави-«Левіафана» та розвитку демократичної легітимності необхідно у нових умовах переосмислити ідеї Просвітництва та повернутись до ліберальної політичної доктрини з цінностями свободи, індивідуалізму та раціонального вибору. Також акцентовано увагу на проблемі трансфор-

мацій простору ідентичностей в інформаційну епоху та формуванні «громадянської ідентичності».

Ключові слова: легітимність, влада, інформаційна епоха, політична комунікація, Левіафан, технології легітимації влади, ліберальна демократія, громадянська ідентичність.

Summary

Rymar B. A. “Leviathan in a smartphone”? The legitimacy of government in the information age. – Article.

The article examines the phenomenon of the legitimacy of government in the information age, identifies the dangers of combining powerful technological innovations and an authoritarian state. The emergence of the information society, based on the latest communication technologies, affects the entire complex of social and political relations. First of all, the space of interaction between the government and citizens is undergoing transformations, as it is being digitized, virtualized, and mediatized. The metaphor “Leviathan in a smartphone” is used to describe a hybrid of information age technologies and authoritarianism. A Leviathan in a smartphone is still a Leviathan. In Ukraine, after the 2019 elections, the motto “State in a smartphone” became very popular, which, according to some authors, was used by the bureaucracy to expand its influence and control over citizens. In addition, information age technologies (both the Internet and mobile communications) can delegitimize the government through manipulation of public opinion. These and other problems in the interaction between the authorities and citizens actualize the study of the legitimacy of government in the information age. The purpose of the article is to define the legitimacy of government in the information age. Also, at the new stage of development of the information society, there is a need to rethink the essence of the “Leviathan in the smartphone” and emphasize that technological innovations are an important but not sufficient condition for the legitimacy of government. Moreover, they may be aimed at delegitimizing authorities in the information society. The author emphasizes the importance of the post-Soviet state’s transition from the “Leviathan in a smartphone” model to the “Democracy in a smartphone” model. It is determined that in order to create effective safeguards against the expansion of the “Leviathan” state and the development of democratic legitimacy, it is necessary to rethink the ideas of the Enlightenment in the new conditions and return to the liberal political doctrine with the values of freedom, individualism and rational choice. The author also focuses on the problem of transformations of the space of identities in the information age and the formation of a “civic identity”.

Key words: legitimacy, government, information age, political communication, Leviathan, technologies of legitimization of government, liberal democracy, civic identity.